

حریم خصوصی خودرو در حقوق ایران و انگلستان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۵

رضا شکری *

مهدی شیدا بیان **

سید محمود میر خلیلی ***

چکیده

برخلاف تصور برخی از حقوقدانان، از کلام امام (ره) و فقهاء استنباط می‌گردد برای خودرو نیز حریم خصوصی متصور است لیکن این حریم برجسته فیزیکی و مادی منصرف است و آن بخش از خودرو که از خارج قابل رویت است داخل در مفهوم حریم خصوصی از حیث حریم غیر مادی است زیرا در عموم ظاهر و پیدا است و قلمرویی نیست که شخص دیگران را از ورود به آن منع نموده باشد. عدم منع ورود صرفاً ناظر بر حریم غیر مادی است و انصرافی به جنبه فیزیکی ندارد و عبارت مقنن در قانون آمران به معروف و ناهیان از منکر مبتنی بر آراء فقهاء و امام (ره) بر این معنا انصراف دارد. احترام به حریم خصوصی خودرو ایجاب می‌نماید که هرگونه هتک حرمت آن ممنوع باشد مگر به حکم قانون و از جمله موارد قانونی بازرسی خودرو است که رویکرد مقنن انگلیسی از حیث پرداختن به جزئیات و تعیین ضمانت اجرای بطلان دلیل نامشروع در مقایسه با ایران که رویکردی غیر شفاف را در پیش گرفته از حیث احترام به حریم خصوصی رویکرد مناسبتری است. شکل دیگر هتک حرمت ورود غیر مجاز به خودرو است که در هر دو کشور مورد حمایت کیفری قرار نگرفته است و رهگیری خودرو با نصب ردیاب نیز نقض حریم خصوصی نمی‌باشد.

واژگان کلیدی: حریم خصوصی، خودرو، انگلستان، ایران.

* دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم (نویسنده مسئول)

rezashokri55@yahoo.com

m_sheidaeian@ut.ac.ir

Mirkhalili@ut.ac.ir

** عضو هیأت علمی دانشگاه تهران (پردیس فارابی)

*** عضو هیأت علمی دانشگاه تهران (پردیس فارابی)

۱. درآمد.

نظر به عدم ارائه تعریف از حریم خصوصی و معیار مطروحه در قانون آمران به معروف و ناهیان از منکر در خصوص حریم خصوصی خودرو این تصور مطرح شده که خودرو حریم خصوصی ندارد. از این رو در این مقال درصدد پاسخ دادن به این سوال هستیم که آیا می توان برای خودرو حریم خصوصی قایل شد یا خیر؟ بدین جهت ضمن نگاهی اجمالی به مفهوم حریم خصوصی ضمن پاسخ به این سوال خواهیم دید که چنین برداشتی از قانون ناصواب است و عبارت قانونی در قانون مذکور را نمی توان بر فقدان حریم خصوصی برای خودرو دانست و می بایست از ظاهر عبارت قانونی دست برداشت. چه اینکه به دلالت اصل ۱۶۷ قانون اساسی در موارد ابهام و اجمال قانون می بایست براساس آراء و فتاوی معتبر فقهاء عمل نمود و در مجموع ملاحظه مقررات موجود در این زمینه گویای خلاء قانونی از حیث حمایت از هتک حریم خصوصی خودرو است.

۲. مفهوم حریم خصوصی و شمول یا عدم شمول حریم خصوصی بر خودرو.

در حقوق ایران و انگلستان تعریف مشخص قانونی از حریم خصوصی ارائه نشده است و حریم خصوصی مستقلاً حمایت نشده و به تعبیری موضع تحولگرایانه اتخاذ شده و از مصادیق آن حمایت شده است. در مقام تعریف، تعاریف متعددی ارائه شده که فارغ از اختلاف موجود در تعاریف «وجه مشترک تعاریف ارایه شده اختیار و آزادی انسان در تصمیم گیری در خصوص میزان وقوف و مداخله سایرین نسبت به زندگی شخصی است.» (اصلائی، ۱۳۸۴، ص ۴۰) این وجه مشترک رکن اساسی حریم خصوصی است. در نتیجه می توان گفت؛ عبارت است از؛ قلمرو و محدوده ای از اعمال، رفتارها، اندیشه-ها، ویژگی ها و خصوصیات شخص که به وسیله قانون و عرف تعیین شده و بنا به مقتضیات زمان و مکان قابل تغییر بوده و برای عموم آشکار نبوده و مختص به آن فرد بوده و در این محدوده از آزادی معقولانه ای برخوردار بوده و فارغ از بازخواست حقوقی و کیفری است و آنها را افشا نکرده و انسان نوعی و متعارف تمایل به افشاء آن ندارد لذا این حریم مصون از ورود، نگاه و نظارت دیگران و یا هرگونه تعرض است و انسان ورود و نظارت دیگران بر این فضا را بر نمی تابند و نسبت به ورود غیر واکنش

نشان می دهد، در نتیجه ورود به آن جز به حکم قانون یا رضایت وی جایز نمی باشد. در نتیجه امری را حریم خصوصی می نامند که فرد بتواند دسترسی به آن را در کنترل خودش داشته باشد و حمایت از حریم خصوصی یعنی حمایت در مقابل دسترسی ناخواسته به آن امر به وسیله دیگران. بنابراین شرط اساسی در شناخت حریم خصوصی دور از انظار عموم بودن و عدم جواز دخالت دیگران است. یعنی رویدادهای اطلاعات مربوط به شخص، باید از جمله اموری باشد که در یک مکان عادتاً خصوصی (مثل منزل و اتاق هتل) یا در حکم خصوصی (نظیر مطب پزشک یا دفتر وکیل)، یا مکان عمومی و مکان شغلی واقع یا اظهار شده باشد و آشکار شدن یا وقوع آنها در محل ها و مکان های عمومی صورت نگرفته باشد. در واقع حریم خصوصی مبتنی بر دو حق اساسی؛ حق افراد در برابر تجاوز فیزیکی به تنهایی شان (از طریق ابزارهایی چون ورود غیرمجاز به خانه و محافل خصوصی، استراق سمع، بازجویی های غیرقانونی، فیلم برداری و عکس برداری غیر مجاز و غیره) و حق افراد در برابر نشر اطلاعات مربوط به آنها می باشد. از اینرو حریم خصوصی تابع اوضاع و احوالی «از جمله مکان مورد نظارت، موضوع مورد نظارت، استفاده ای که اطلاعات حاصل از نظارت ممکن است داشته باشد، وسایلی که برای نظارت مورد استفاده قرار می گیرد، وضعیت شخصی که مورد نظارت واقع می شود، رضایت و روابط بین طرفین» است. (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۲۴) جلوه های این حق در چهار حوزه اماکن، جسمانی، اطلاعات و ارتباطات قابل ترسیم است. در حوزه جسمانی آن دسته از مقرراتی که، موضوع آن، حق اشخاص در رابطه با کرامت انسانی و حقوق و آزادی های فردی که ضرورت دارد مصون از تعرض باشد مطرح می گردد. حریم ارتباطات خصوصی در برگیرنده مقرراتی است که، موضوع آن حق اشخاص در رابطه با درامنیّت و محرمانه باقی ماندن محتوای کلیه اشکال و صور ارتباطی انسان است و حریم اطلاعات ناظر به مقرراتی است که موضوع آن در برگیرنده قواعد حمایتی حاکم بر پردازش داده ها و اطلاعات خصوصی و شخصی و نه لزوماً سری اشخاص است و اما حریم مکانی در برگیرنده مقرراتی است که موضوع آن قلمرو و محدوده ای از رفتارهایی است که، ویژگی و خصوصیت آن نقض حق اشخاص در رابطه با حق مصون و محدود بودن دیگران از نظارت و ورود به اماکن و هر فضای شخصی و خصوصی مادی ایشان است و نظر به اینکه خودرو نیز در زمره ی اشیای مادی و از جمله فضاهای شخصی و خصوصی مادی است می توان

برای فضای داخلی خودرو نیز قائل به حریم خصوصی گردید. در نتیجه بحث از حریم خصوصی وسایل نقلیه و خودرو در حوزه حریم خصوصی مکانی می‌گنجد و نظر به اینکه حریم خصوصی مبتنی بر دو حق اساسی؛ حق افراد در برابر تجاوز به تنهایی‌شان و حق افراد در برابر نشر اطلاعات ایشان است، حق بر حریم خصوصی در دو حوزه کلی مادی یا فیزیکی و معنوی یا غیر مادی مطرح می‌گردد. غرض از حریم خصوصی مادی یا فیزیکی قلمرو و محدوده‌ی اختصاصی مادی، شخصی و سری اشخاص که در عالم ماده دارای جسم و صورت خارجی است می‌باشد و مهم‌ترین ویژگی آن دارا بودن سیما و صورت مادی و خارجی است و در نقطه مقابل آن حریم خصوصی معنوی قرار دارد که فاقد جسم و صورت بوده و امری است که مربوط به باطن و درون بوده و در عالم خارج گرچه تظاهرات بیرونی ممکن است داشته باشد لیکن صورت مادی و فیزیکی ندارد. در نتیجه به این اعتبار که خودرو در زمره‌ی اشیاء خصوصی قرار دارد که واجد فضای مادی است که این فضا متعلق به اشخاص بوده و در مالکیت ایشان قرار دارد برای خودرو حریم خصوصی از نوع مکانی - مادی یا فیزیکی متصور است. زیرا این فضا نیز قلمرو و محدوده‌ی اختصاصی مادی شخصی و سری اشخاص است که برای عموم آشکار نبوده و مختص به آن فرد بوده و به حکم قانون و قاعده تسلیط و به دلالت عرف و عقل سلیم در این محدوده فرد از آزادی معقولانه‌ای برخوردار است و تمایل به افشاء آنچه در آن فضا می‌گذرد ندارد در نتیجه این فضا نیز مصون از هتک حرمت دیگران و هرگونه تعرض است و انسان نوعی و متعارف ورود و نظارت دیگران بر این فضا را بر نمی‌تابند. از سویی ورود به حریم مکانی ممکن است به صورت مادی و فیزیکی و یا غیرمادی باشد. از اینرو هتک حرمت و ورود به حریم خصوصی هرگاه مبتنی بر آثار مادی و توأم با ورود مادی شخص باشد هتک حریم فیزیکی است و هرگاه ورود غیر فیزیکی باشد هتک حریم غیر مادی واقع شده؛ در این صورت ورود ممکن است با واسطه یا بی واسطه باشد. نظیر رویت و نظاره نمودن از راه دور با چشم مسلح یا غیر مسلح؛ یا از طریق وسایل و ادوات الکترونیکی کنترل از راه دور. از اینرو با التفات به اینکه حریم مادی یا فیزیکی قلمرو و محدوده‌ی اختصاصی مادی و شخصی و سری اشخاص است که در این محدوده فرد از آزادی معقولانه‌ای برخوردار بوده و آنها را افشاء نکرده و انسان نوعی و متعارف تمایل به افشاء آن ندارد و

از هرگونه تعرض مصون است مگر به حکم قانون یا رضایت وی و مهم ترین ویژگی آن دارا بودن سیما و صورت مادی و خارجی است؛ اولاً- خودرو نیز در زمره ی اشیاء خصوصی است که برای آن حریم خصوصی از نوع مکانی - مادی یا فیزیکی متصور است. زیرا خودرو نیز قلمرو و محدوده ی اختصاصی مادی و شخصی و سری اشخاص است که برای عموم آشکار نبوده و مختص به آن فرد بوده و به حکم قاعده تسلیط و به دلالت عرف و عقل سلیم در این محدوده فرد از آزادی معقولانه‌ای برخوردار بوده و تمایل به افشاء آنچه در خودرو می گذرد ندارد، در نتیجه خودرو مصون از هتک حرمت دیگران و هرگونه تعرض است و انسان نوعی و متعارف ورود و نظارت دیگران بر این فضا را بر نمی تابند. اما به این اعتبار که قسمت هایی از داخل خودرو بواسطه وجود پنجره و شیشه از خارج خودرو قابلیت رویت و نظاره شدن از خارج را دارد و به عبارتی از دید اشخاص مصون و محفوظ نمانده است؛ مقنن در قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر با ذکر تبصره ای بر فقدان حریم از حیث غیر مادی تأکید نموده است و در تبصره ماده ۵ خود اشعار نموده که: «اماکنی که بدون تجسس در معرض دید عموم قرار می گیرند، مانند قسمت های مشترک آپارتمان ها، هتل ها، بیمارستان ها و نیز وسایل نقلیه مشمول حریم خصوصی نیست.» زیرا این قسمت ها از دور بدون تجسس نیز قابلیت مشاهده و رویت دارند. بنابراین معیار تمیز حریم عمومی از خصوصی از نظر مقنن قانون فوق آن است که، «مکان مورد نظر بدون تجسس در معرض دید عموم نباشد» و این معنا و معیار منصرف به حریم غیر مادی است. توجه به عبارت آغازین تبصره مشعر بر «اماکنی که بدون تجسس در معرض دید عموم قرار می گیرند»، موید این معنا می باشد. در واقع مقنن بر فقدان حریم خصوصی غیر مادی تأکید نموده است. این معنا را نظر به اجمال و ابهام عبارت قانونی با استعانت از اصل ۱۶۷ قانون اساسی به نحوی از کلام فقهاء و فحوای کلام حضرت امام (ره) می توان استنباط نمود. از کلام ایشان استنباط می گردد که احترام به حریم مکانی اشخاص از جمله خودرو منوط به رعایت هنجارها، اخلاق اسلامی و پوشش است و در حوزه خصوصی اصل بر عدم مداخله و ولایت است. زیرا؛

الف) ایشان آزادی را جزء اولین حقوق مردم می دانند که موهبتی است از جانب

ذات باری تعالی که حکومت ها نمی توانند این حق را نادیده بگیرند و می فرمایند؛ «حق اولیة بشر است که من می خواهم آزاد باشم من می خواهم حرفم آزاد باشد.» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۳، ص ۵۱۰) این آزادی عطیة خداوند و به تبع آن دخالت در آزادی بشر منحصر به ذات مقدس حق است (همان، ص ۴۰۶) و باید این آزادی در حدود قوانین مقدس اسلام و قانون اساسی به بهترین وجه تأمین شود. (همان، ج ۱۲، ص ۲۸۳) در عین حال این آزادی بی حد و مرز نبوده و باید از آزادی مخرب پیشگیری نمود (همان، ج ۲۱، ص ۴۳۶) و جهت پیشگیری از یک رفتار خلاف نباید به رفتار خلاف دیگری متوسل شد و به صرف احتمال نمی توان وارد حریم اشخاص شد. (همان، ج ۱۷، ص ۲۶۸-۲۶۷) و نیز تصریح نموده اند که: «همه اختیاراتی که در خصوص ولایت و حکومت برای پیامبر (ص) و ائمه (ع) معین شده است عیناً برای فقیه نیز معین و ثابت است. اما اگر ولایتی از جهت دیگر غیر از زمامداری و حکومت برای ائمه (ع) معین دانسته شود در این صورت فقهاء از چنین ولایتی برخوردار نخواهند بود. پس اگر بگوییم امام معصوم راجع به طلاق دادن همسر یک مرد یا فروختن و گرفتن مال او گرچه مصلحت عمومی هم اقتضا نکند ولایت دارد، این دیگر در مورد فقیه صادق نیست و او در این امور ولایت ندارد.» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۶۶) بنابراین از کلام آن بزرگوار استنباط می گردد که در زمان غیبت اصل بر عدم دخالت در حریم خصوصی افراد است، مگر آنکه به دلیل مصلحت نادیده گرفتن این اصل لازم باشد و اشخاص در کلیه امور خصوصی و زندگی خصوصی خود از آزادی های عمومی و مدنی برخوردارند و کسی حق ورود به حریم ایشان را ندارد.

ب) دربخشی از فرمان معروف هشت ماده ای امام (ره) که در مورخ ۶۱/۹/۲۴ صادر شد آمده؛ «هیچ کس حق ندارد کسی را بدون حکم قاضی که از روی موازین شرعیه باید باشد توقیف کند یا احضار نماید، هر چند مدت توقیف کم باشد. توقیف یا احضار به عنف، جرم است و موجب تعزیر شرعی است؛ هیچ کس حق ندارد در مال کسی چه منقول و چه غیر منقول و در مورد حق کسی دخل و تصرف کند یا توقیف و مصادره نماید مگر به حکم حاکم شرع آن هم پس از بررسی دقیق و ثبوت حکم از نظر شرعی و هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه و یا محل کار شخصی کسی بدون اذن صاحب آنها وارد شود یا کسی را جلب کند یا به نام کشف جرم یا ارتکاب گناه تعقیب و مراقبت نماید و یا نسبت به فردی اهانت نموده و اعمال غیرانسانی، اسلامی مرتکب

شود؛ یا به تلفن یا نوار ضبط صوت دیگری به نام کشف جرم یا کشف مرکز گناه گوش کند و یا برای کشف گناه و جرم هر چند گناه بزرگ باشد، شنود بگذارد و یا دنبال اسرار مردم باشد و تجسس از گناهان غیر نماید یا اسراری که از غیر به او رسیده ولو برای یک نفر فاش کند. تمام اینها جرم و گناه است و بعضی از آنها چون اشاعه فحشا و گناه آن از کبائر بسیار بزرگ است و مرتکبین هر یک از امور فوق مجرم و مستحق تعزیر شرعی هستند و بعضی از آنها موجب حد شرعی می باشد. آن چه ذکر شد و ممنوع اعلام شد، در غیر مواردی است که در رابطه با توطئه ها و گروهک های مخالف اسلام و نظام جمهوری اسلامی است» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۴۵-۱۴۱) با تأمل بر کلام آن بزرگوار و توجهاً به واژه «منقول» در عبارت «هیچ کس حق ندارد در مال کسی چه منقول و چه غیر منقول و در مورد حق کسی دخل و تصرف کند» استنباط می گردد که ایشان بر لزوم احترام به حریم خصوصی در کلیه جلوه های آن و اعم از حریم مکانی اعم از اموال منقول و غیر منقول تأکید نموده اند. از این رو می توان استنباط نمود که ایشان نیز بر ضرورت رعایت احترام به حریم خصوصی خودرو نظر داشته اند. سایر فقهاء نیز بر وجود حریم خصوصی برای خودرو تأکید نموده اند؛ آیت الله شبیری زنجانی معتقدند؛ «خودروی شخصی احکام ملک را دارد، بنابراین هرگونه تصرف و تفتیش آن بدون اجازه مالک... جایز نیست... از لحاظ جواز نظر به داخل آن، نحوه پوشش سرنشینان و... ممکن است در برخی از صور دارای احکام خاصی باشد» آیت الله مکارم شیرازی نیز معتقدند؛ «داخل خودرو جزو حریم شخصی است و دیگری حق ندارد به آن تجاوز کند، ولی جهات شرعی مانند حجاب و امثال آن باید در داخل اتومبیل رعایت شود.» آیت الله نوری همدانی نیز گفته اند؛ «در فرض سوال، بلی خصوصی است و باید بر اساس مقررات حکومت اسلامی عمل شود.» نظر به مراتب پیش گفته، نگارنده قائل بر وجود حریم خصوصی برای خودرو می باشد. لیکن با این همه، نظر به تبصره ماده ۵ قانون فوق برداشت های ناصوابی از این قانون شده که خودرو حریم شخصی نمی باشد. به نحوی که معیار تمیز حریم عمومی از خصوصی آن دانسته شده که، «مکان مورد نظر بدون تجسس در معرض دید عموم باشد» و استدلال شده؛ قانون حمایت از آمران معروف و ناهیان منکر صراحتاً تأکید دارد که وسایل نقلیه بدون تجسس در معرض دید عموم قرار دارند و حریم خصوصی نیستند و آن بخشی از

خودرو که نمایان است و در معابر دیده می‌شود، جزو حریم عمومی حساب نمی‌شود و آن بخش‌هایی که خودبه‌خود مخفی است، مثل داشبورد یا صندوق عقب، حریم خصوصی است و ملاک برای تشخیص و تفکیک حریم عمومی از خصوصی مشاهده پذیر بودن و یا شنیدن امری در صحنه اجتماعی و عمومی است و حریم عمومی شامل امری مشاهده‌پذیر است؛ لذا چه در ماشین و چه پشت پنجره خانه هرگاه صحنه خلاف عفت عمومی نمایان شده باشد این عمل در حریم خصوصی نیست و نتیجه گرفته شده که اگر در خودرو جرم مشهودی نظیر بدحجابی و آلودگی صوتی رخ دهد، پلیس موظف است به دلیل اینکه این فضا خصوصی نیست با آن جرم براساس قانون برخورد کند و اگر داخل خودرویی بوسیله پرده یا شیشه دودی قابل روئیت نباشد چون خودرو دارای پنجره است و پوشیدن پنجره‌ها جایز نیست این کار موجب خصوصی تلقی شدن نیست و اساساً داخل خودرو ملک خصوصی است نه حریم خصوصی و به دلیل شیشه دار بودن و پنجره دار بودن و تأثیر گذاشتن بر روی جامعه در واقع حریم عمومی است. (سردار منتظر المهدی سخنگوی وقت پلیس؛ دکتر هادی صادقی معاون فرهنگی قوه قضائیه؛ نصرالله پژمانفر رئیس کمیسیون فرهنگی مجلس و دکتر رضا فرج‌اللهی رئیس شعبه ۳۲ دیوان عالی کشور به نقل از؛ <http://www.jahannews.com> - <http://namnak.com>) چنین برداشتی از حریم خصوصی که مبتنی بر اتکاء صرف به ضابطه‌ی دور از انظار بودن است از نظر قواعد حقوقی صحیح نیست و ناشی از اتکاء به مفهوم سنتی از حریم خصوصی است. در واقع در جوامع سنتی «مفهوم حریم خصوصی بیشتر ناظر به حقوقی بوده که با منافع اشخاص نسبت به اموال و به ویژه زمین مرتبط بوده است» (رحمدل، ۱۳۸۴، ص ۸۵) در نتیجه هرآنچه که مربوط به زمین و غیر منقول نباشد حریم عمومی است؛ به عبارتی آنچه از حریم خصوصی مدنظر بوده حریم خصوصی فیزیکی، جایی برای انزوا و یا پنهان بودن و دور از نظاره عموم بودن است؛ لیکن در جامعه کنونی متأثر از دانش فنی و پیشرفت‌های آن قلمروی حریم خصوصی و خلوت افراد و نقض آن گسترش یافته و دانش فنی مدرن امکان نقض حریم خصوصی اشخاص و نظارت مخفیانه بر اعمال انسان‌ها را از ناحیه دیگران به نحو غیر مادی و در نتیجه کسب اطلاعات مجرمانه زندگی خصوصی را فراهم ساخته به نحوی که با استفاده از دستگاه‌های عکسبرداری و فیلمبرداری مخفیانه و به راحتی حریم خصوصی افراد نقض می‌گردد. در نتیجه صرفنظر از غیر شفاف بودن

تعبیر مقنن نظر به اینکه؛ برابرماده ۳ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، امر به معروف و نهی از منکر ناظر به رفتاری است که علنی بوده و بدون تجسس مشخص باشد و موضوع قانون مذکور امر به معروف و نهی از منکر است و طرف خطاب این قانون آمران معروف و ناهیان منکرند تا از طریق نهی از منکر مانع گسترش بزهکاری و وقوع جرایم شد؛ معیار فوق جهت تمیز عمومی یا خصوصی بودن، قابلیت روئیت و در معرض دید عموم بودن بدون تجسس و واکاوی است و مقنن در این تبصره صرفاً در مقام تبیین حریم خصوصی و عمومی برای ناهیان از منکر بوده که شاخص قابلیت روئیت و در معرض دید عموم بودن را مطرح نموده است و به نحوی بر این معنا تأکید نموده که آن بخش از وسایل نقلیه که به قضاوت عرف می توان آن را از خارج خودرو ملاحظه نمود از حیث وظیفه امر به معروف و نهی از منکر داخل در حریم خصوصی نیست. زیرا در عموم ظاهر و پیدا است و قلمرویی نیست که شخص، دیگران را از ورود به آن منع نموده باشد و با وجود شیشه انتظار دور از دسترس دیگران بودن انتظاری نابه جا است. اما این عدم منع ورود صرفاً ناظر بر حریم چشمی یا نگاه یا ورود غیر مادی است و انصرافی به جنبه مادی و فیزیکی این حریم ندارد در نتیجه به واسطه قابلیت مشاهده و در معرض دید دیگران قرار داشتن نمی توان برای آن حریم خصوصی از حیث غیرمادی قایل شد و اشخاص در این محدوده ملزم به رعایت پاره ای از هنجارها می باشند و نمی توانند در آن لباس از تن درآورند یا هر رفتاری که در حریم خصوصی مجازند را مرتکب شوند. در واقع این مقدار که قابل رویت است حریم خصوصی غیر مادی ندارد. از این رو نمی توان کسی را از نگاه کردن به داخل خودرو باز داشت؛ زیرا در معرض عموم ارائه شده؛ البته این به معنای اختیار جهت خیره شدن نیست در واقع مقنن بر این معنا نظر داشته که آن قسمت از خودرو که از بیرون بدون تجسس نمودن به سادگی قابلیت رویت و مشاهده دارد در ردیف حریم شخصی که به فرد آزادی تام را بدهد قرار ندارد. از این رو دیگران به حکم وظیفه شرعی و قانونی چنانچه در این حوزه منکری را مشاهده نمایند مجازند مرتکب را از آن منع نمایند. به طور خلاصه این بیان دلالت بر این معنا ندارد که؛ آن قسمت از خودرو که قابلیت مشاهده را دارد حریم خصوصی فیزیکی ندارد. لذا همانگونه که باز بودن درب خانه یا نداشتن پرده در پنجره به معنای سلب وصف خصوصی از حریم منزل نیست

قابلیت روئیت داخل خودرو بواسطه شیشه به معنای حریم شخصی نبودن نیست. از اینرو دیگران حق ورود به خودرو بدون اذن را به این بهانه که حریم عمومی است یا درب خودرو باز است یا از بیرون قابل روئیت است ندارند. بنابراین پلیس نیز در صورت مشاهده عدم رعایت انگاره های شرعی در این محدوده که قابل روئیت است در حدود این قانون حق مداخله به عنوان امر به معروف و نهی از منکر دارد و حق مداخله فعلی ندارد مگر اینکه رفتاری در چهارچوب وصف جرم مشهود قرار گیرد. بنابراین بنابه اصل مصونیت و احترام به حریم خصوصی که از اصل ۲۲ق.ا. قابل استنباط است خودرو فضای داخلی خودرودارای حریم خصوصی است و هرگونه رفتار هتاکانه این حریم ممنوع است مگر با اجازه قانون. در نتیجه بازرسی و ورود به داخل خودروی اشخاص جایز نیست مگر با رعایت تشریفات قانونی.

۳. بازرسی خودرو^۱ جلوه ای از نقض قانونی حریم خصوصی فیزیکی

بازرسی از دیدگاه واژه شناسی به معنای تفتیش، واری، بررسی، کاویدن، جستجو و نظر کردن در ظاهر چیزی است (<https://www.vajehyab.com>) در قوانین جاریه تعریفی از بازرسی به عمل نیامده لیکن نظریه مفهوم لغوی منظور از بازرسی آن است که؛ انسان یا اموال و اشیاء در تصرف و یا متعلق به او به صورت مادی یا غیرمادی مورد بررسی قرارگیرد. بازرسی ماهیتاً نوعی هتک حرمت انسان است؛ زیرا به دلالت عرفیات جامعه موجب تخفیف و تحقیر می گردد در نتیجه چون احترام به حریم خصوصی از جمله حقوق فطری انسان است افراد هرگونه بازرسی را رفتاری توهین آمیز می دانند که کرامت انسانی را نادیده می گیرد. از دیدگاه منطق حقوقی بازرسی برخلاف اصل آزادی و برائت بوده و به طور کلی ممنوع است مگر در موارد مصرح قانونی و چون باید به نحوی باشد که به کرامت فردی انسان خدشه ای وارد نکند منطقیاً جواز بازرسی مستلزم فرض وجود اتهام است و بازرسی غیر مسبوق به فرض وجود اتهام محل اشکال جدی است. از این رو چون بازرسی اقدامی قضایی است؛ مقنن باید تمهیدی ببیندیشد که از بازرسی های غیر ضروری و غیر قضایی احتراز نمود و اگر بنا به مصالحی از جمله لزوم تأمین امنیت این بازرسی ضرورت دارد با حداقل ورود ضرر باشد و هدف از آن پیشگیری و کشف جرم و آثار و اسباب و ادله ی جرم و شناسایی و دستگیری مرتکب

جرم باشد. (ر.ک. ماده ۹۰ ق.آ.د.ک نیز بند ۵ فرمان ۸ ماده ای امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۲۶۸-۲۶۷) در نتیجه در مواردی که جرمی واقع نشده به صرف احتمال وقوع جرم نمی توان بر جواز بازرسی حکم داد و در هر مورد که انجام بازرسی به تشخیص مقنن ضرورت دارد باید ظن قوی بر کشف جرم، متهم، آلات و اسباب جرم وجود داشته باشد. (ر.ک. ماده ۱۳۷ ق.آ.د.ک؛ نیز بند ۶ فرمان ۸ ماده ای امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۲۶۸-۲۶۷) از نظر رویه پلیسی با توجه به وضعیت محل و شرایط جغرافیایی و زمانی و هدف بازرسی، بازرسی خودرو به سه صورت است. ۱- بازرسی امنیتی با هدف تأمین امنیت که معمولاً سطحی و کلی کفایت است. ۲- بازرسی ظنی که پلیس به خودرو یا سرنشینان و یا محموله آن مشکوک می شود. ۳- بازرسی در جرایم مشهود که وضعیت ظاهری خودرو دلالت بر وقوع جرم دارد. با این همه برغم وجود سابقه ی مجادلات علمی و عملی فراوان صورت گرفته در کشور مقنن در خصوص بازرسی خودرو به صراحت اظهار نظر ننموده؛ در حالی که شایسته بود به منظور رعایت حقوق افراد، موازینی را صراحتاً پیش بینی می نمود. در مقام استدلال می توان گفت؛ نظر به صریح عبارت «... بدون داشتن حق تفتیش و بازرسی...» و عبارت «... قرائن و امارات مربوط به وقوع جرم مورد تردید است...» مذکور در ماده ۴۳ ق.آ.د.ک و نظر به عبارت «... بازرسی اشخاص و اشیاء در جرایم غیرمشهود با اجازه موردی مقام قضایی است...» در ماده ۵۵ همان قانون و تأکید مقنن بر عمل براساس مجوز برابر ماده ۵۶ با عبارت؛ «ضابطان دادگستری مکلفند طبق مجوز صادره عمل نمایند و از بازرسی اشخاص، اشیاء و مکان های غیرمرتبط با موضوع خودداری کنند.» و اطلاق حکم مقنن نظر به عبارت؛ «... در مواردی که حسب قرائن و امارات، ظن قوی ...» در ماده ۱۳۷ قانون بالا با عبارت؛ «تفتیش و بازرسی منازل، اماکن بسته و تعطیل و همچنین تفتیش و بازرسی اشیاء در مواردی که حسب قرائن و امارات، ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم در آن وجود دارد، با دستور بازپرس و با قید جهات ظن قوی در پرونده، انجام می شود.» و توجهاً به حذف عبارت «در آن محل» در ماده فوق که سابقاً در ماده ۹۶ ق.آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ وجود داشت، و نیز کلام امام خمینی در فرمان ۸ ماده ای ایشان خصوصاً بند ۴ الی ۷ می توان نتیجه گرفت که؛

الف) فرض اولی عدم جواز بازرسی و تجسس است و در صورت جواز یعنی به

جهت کشف جرم رعایت ضوابط شرعی (قانونی) ضرورت دارد. (بند ۷ فرمان ۸ ماده ای امام ره؛ امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۴۵-۱۴۱)

ب) در مواردی که اساساً وقوع جرم محل تردید است و مأموران مظنون به ارتکاب جرم می باشند، بازرسی خودرو جایز نیست.

پ) در فرض یقین به وقوع جرم اگر جرم غیر مشهود باشد مطلقاً باید مجوز اخذ نمود و اگر مشهود باشد چنانچه «ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم در آن وجود داشته باشد» بنا به مجوز مذکور در ماده ۴۴ همان قانون با عبارت «... ضابطان دادگستری درباره جرایم مشهود، تمام اقدامات لازم را به منظور حفظ آلات، ادوات، آثار، علائم و ادله وقوع جرم و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم و یا تبانی، به عمل می آورند،...» و توجهاً به عبارت «تمام اقدامات لازم؛ ضابطان بدون اخذ مجوز اختیار بازرسی دارند»^۲.

اداره حقوقی دادگستری نیز در نظریه مشورتی شماره ۱۳۶۵/۴/۷-۷/۲۳۱۷ معتقد است، با توجه به اصول قانون اساسی..... به خصوص اصل ۲۲ به طور کلی بازرسی بدون توجه اتهام نوعی تعرض به حقوق ملت است و اقدام به بازرسی فقط در صورت وقوع جرم و به حکم قانون و به منظور کشف جرم و جلوگیری از امحاء آن و فرار متهم ممکن است که باید تحت نظر و به دستور صریح و مستقیم مقامات صالح قضایی باشد و اجازه بازرسی و اعطاء نمایندگی به مامورین باید پس از اعلام وقوع جرم و در مورد خاص و با تعیین زمان معین، داده شود و بازرسی اتومبیل ها چه در مدخل شهر و یا داخل آن در صورتی که اتومبیلی مظنون به حمل اجناس ممنوعه و یا اشخاص تحت پیگرد باشد و از نظر حفظ امنیت اجتماعی و پیشگیری از وقایع نامطلوب و یا کشف جرم و تعقیب مجرم این گونه بازرسی ها ضروری تشخیص گردد بایستی به شرح فوق و با اعلام مراتب به مقامات قضایی ذیربط و اخذ نمایندگی مخصوص اقدام شود. در هر حال اعطاء نمایندگی بطور مطلق، بدون تعیین نماینده و مدت و موضوع آن با مقررات فوق الذکر مطابقت ندارد. (زند، ۱۳۸۳، ص ۴۲۷) اما در مقام نظر مخالفت گفته شده؛ (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۱، ص ۹۵-۹۶) کلمه اشیاء در ماده ۲۴ ق.آ.د.ک. ۱۳۷۸ منصرف از اتومبیل است و منظور اشیایی است که در منازل و اماکن وجود دارد به دو دلیل؛ ۱- در ماده ۹۶ همان قانون آمده؛ «تفتیش و بازرسی منازل، اماکن و اشیاء

در مواردی به عمل می آید که حسب دلایل، ظن قوی به کشف متهم یا اسباب و آلات و دلایل جرم در آن محل وجود داشته باشد» و عبارت «در آن محل» شامل منازل و اماکن می شود و اشیاء محل نیست بلکه خود در محل موجود است ولی منزل و امکانه خود محل محسوب می شود، لذا شئی باید در یکی از دو محل (منزل یا امکانه) وجود داشته باشد تا بازرسی از آن نیاز به مجوز قضایی داشته باشد. ۲- برابر ماده ۱۰۲ قانون اخیر در صورتی که متصرفین قانونی اماکن یا متصدیان آنها، دستور قاضی را در باز کردن محل ها و اشیای بسته اجرا ننمایند، قاضی می تواند دستور باز کردن را بدهد. با ملاحظه عبارت متصرفین قانونی اماکن یا متصدیان آنها و عبارت «اشیا بسته» در ماده استنباط می شود که اشیاء اگر در اماکن موجود باشد و متصرفین قانونی از باز کردن آنها خودداری کنند نیاز به مجوز قضایی دارد تا آن را باز نموده و تفتیش نماید و شامل اشیایی که در اماکن وجود ندارد نمی شود و در خیلی موارد مامورین دولتی از اشیاء و اشخاص بازرسی می کنند و نیاز به مجوز قضایی ندارد از جمله بازرسی مامورین گمرک از اشیایی که وارد کشور می شود یا بازرسی مامورین امنیت پرواز از اشیاء و اشخاص هنگام ورود به سالن پرواز. اگر بپذیریم که بازرسی از اتومبیل ها نیاز به مجوز قضایی دارد، در موارد مذکور هم باید از مقام قضایی مجوز اخذ شود که این امر، هم غیر ممکن و هم مخل نظم و امنیت کشور است، بنابراین همچنان که تاکنون متداول بوده و رویه عملی محاکم و مقامات قضایی است، مامورین انتظامی را باید در بازرسی از اتومبیل هایی که مظنون هستند، مجاز دانست و با تفسیر از قانون به شرح فوق موجب برقراری نظم و امنیت در جامعه شد. اما در هر حال در انجام بازرسی یک سلسله ضوابطی ضرورت دارد که به لحاظ رعایت ایجاز به اختصار ذیلاً اشاره می گردد.

۳-۱. ضرورت قانون بودن بازرسی در حقوق ایران و انگلستان

از آثار و نتایج حاکمیت اصل برائت و آزادی، قانونی بودن و رعایت قانون در کلیه مراحل دادرسی از کشف تا اجرای کیفر است. در نتیجه قانونگذار باید موارد جواز بازرسی، کیفیت، نحوه و شرایطی را که در هنگام بازرسی باید رعایت شود را به طور صریح و مشخص، معین نماید. (مستفاد مواد ۲، ۷ و ۴ ق.آ.د. ک. ۱۳۹۴؛ بند ۵، ۷ قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی؛ اصول ۲۲، ۲۵، ۳۲، ۳۳، ۳۶ و ۳۷ قانون اساسی و مواد ۵ الی

۷کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی؛ ماده ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۴ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی ملل متحد.) دلیل قانونی بودن مداخله، لزوم آگاهی اشخاص از موارد محدودیت‌های وارده بر آزادی افراد و آثار مترتب بر رفتار خلاف قانون به منظور اختیار در انطباق با قانون و پیشگیری از اقدامات خودسرانه مأموران دولتی است. (Clayton G. 2016. p.172) عللی که برابر قانون موجب مشروعیت بازرسی می‌گردد عبارتند از؛ (۱) وقوع جرم؛ (۲) وجود امارات و دلایل بر نسبت جرم به فردی معین (۳) جمع‌آوری آلات و ادوات جرم (۴) کشف حقیقت. عبارت «مردم سالار» در این بند ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مفهومی جز لزوم حاکمیت قانون ندارد. بنابراین هرگونه مداخله در حریم خصوصی اشخاص از جمله بازرسی باید مطابق قانون، ضروری و در جهت حمایت از امنیت جامعه و پیشگیری از جرم باشد.

۲-۳. مجوز بازرسی در حقوق ایران و انگلستان

با توجه به حاکمیت اصل ممنوعیت بازرسی و اصل برائت و نظر به ناقص حق بودن بازرسی، تحدید حقوق و آزادی‌های فردی باید در مواردی که قانون اجازه داده، به موجب دستور قضایی مستدل و موجه باشد. با این همه نظر به وضعیت خاص جرائم مشهود، در صورت ضرورت انجام بازرسی بدون دستور قضایی جایز است. (مستفاد از بند ۴ فرمان ۸ ماده ای امام خمینی نک: (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۴۵-۱۴۱؛ مواد ۲، ۴ و ۷ ق.آ.د. ک. ۱۳۹۴) در حقوق انگلستان فرض کلی بر این است که در صورت ارتکاب جرم مشهود هرگاه مظنون و یا فرد تحت تعقیب و خودروی وی وارد منزل خودش یا منزل شخصی شود که به آن ورود رضایت دارد پلیس ملزم به اخذ مجوز بازرسی است، لیکن اگر به منزلی وارد شود که صاحبخانه به ورود رضایت نمی‌دهد نیاز به اخذ مجوز نیست و پلیس مجاز به ورود می‌باشد. (Stone, R., 2006.p78)

۳-۳. لزوم انجام بازرسی مبتنی بر دلایل کافی و مرتبط با موضوع و مهمتر بودن بازرسی از حقوق اشخاص بر مبنای یک سنجش مبتنی بر عدالت در کلیه جرایم.

از نظر حقوق ایران انجام کلیه بازرسی‌ها خواه در جرم مشهود و بدون اخذ مجوز، خواه در جرایم غیر مشهود و با اخذ مجوز باید مبتنی بر وجود «دلایل کافی و مرتبط با موضوع» باشد که این دلایل قادر باشند که انجام بازرسی را به منظور و یا به هدف

کشف جرم، دستگیری متهم و کشف آثار و ادوات جرم که بیم از بین رفتن آن می رود توجیه سازد. این معنا از عبارت « در مواردی که حسب قرائن و امارات، ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم در آن وجود دارد » مذکور در ماده ۱۳۷ ق.آ.د.ک و عبارت « تمام اقدامات لازم » مذکور در ماده ۴۴ آن قانون و تأکید بر لزوم اخذ مجوز از ناحیه ضابط برای بازرسی در ماده ۵۵ همان قانون برمی آید و عبارت « ظن قوی » در ماده ۱۳۷ مذکور معنایی جز وجود دلایل کافی و مرتبط با موضوع ندارد و مفهوم مخالف این ماده دلالت بر آن دارد که در صورتی که ظن قوی به کشف متهم یا اسباب و آلات و دلایل جرم در محل های مزبور وجود نداشته باشد تفتیش و بازرسی توجیهی نخواهد داشت و اقدام به چنین امری برای قاضی، حداقل، تخلف انتظامی و برای پلیس به ملاحظه ماده ۶۳ و ۷ قانون فوق موجب مسوولیت جزایی خواهد بود. از سویی به صراحت ماده ۱۳۹ آن قانون: « چنانچه تفتیش و بازرسی با حقوق اشخاص در تراحم باشد، در صورتی مجاز است که از حقوق آنان مهم تر باشد. » غرض از مهم تر بودن بازرسی از حقوق اشخاص آن است که، مقام قضایی دستور دهنده در کلیه جرایم و یا مأمورین ذی صلاح در جرایم مشهود بر مبنای یک سنجش مبتنی بر عدالت تشخیص دهد که انجام بازرسی به منظور تعقیب، احقاق حق و کشف واقع ضرورت داشته و تنها راه ممکن است به نحوی که بتوان حقوق سائرین را در نظر نگرفت. حکم ماده عام است و دربرگیرنده جرایم مشهود و غیر مشهود است. در حقوق انگلستان نیز مقنن این کشور در موارد متعدد و از جمله بند ۱ ماده ۲ و بند ۸ ماده ۱۶ قانون پلیس و ادله کیفری^۳ بر ضرورت داشتن انجام بازرسی تأکید نموده است. واژه « ضروری » در ماده ۸ کنوانسیون دیوان اروپایی نیز دلالت دارد که؛ مداخله قوای عمومی، باید مطابق با یک احتیاج فوری اجتماعی و به ویژه متناسب با هدف مورد تعقیب باشد. در نتیجه این واژه به معنای حتمی و غیر قابل اجتناب نمی باشد. (Karanja SK, 2008, p.214) به عبارتی دیگر مداخله قوای عمومی باید تنها راه ممکن باشد. در هر حال مراجع قضایی باید دلایل کافی و مرتبط با موضوع را برای اقدامات مداخله گرانه خود ارائه دهند (Kleijkamp GA, 1999, p.43) و هر چه اثرات مداخله شدیدتر باشد، دلایل توجیه کننده آن نیز باید قوی تر باشد. برابر ماده یک قانون پلیس و ادله کیفری مصوب ۱۹۸۴؛ پلیس اختیار توقف و بازرسی شخص یا وسیله نقلیه ای را دارد که دلیل معقولی وجود داشته

باشد که دلالت بر احتمال کشف اموال مسروقه یا مواد مخدر یا شیء ممنوعه همانند سلاح یا ابزارهایی که برای ارتکاب جرم بکار می رود در نزد آن شخص یا در آن خودرو برود. قانون عدالت کیفری مصوب ۲۰۰۳ نیز اختیار بازداشت اشخاص مظنون حمل کننده این اشیاء را به مواردی که آنها را به قصد ایراد تخریب عمدی بکار برده باشند تعمیم داده است. حتی در مواردی که به طور قطع پلیس از وقوع جرم آگاهی ندارد چنانچه این قراین وجود داشته باشد پلیس چنین حقی را دارد. نظیر موردی که گشت پلیس در نیمه شب در محل خلوت و پرتی با خودرویی مواجه می گردد که آهسته در حال حرکت است و سرنشینان آن نیز دارای سیمای ظاهری هستند که معمولاً اشخاص تبهکار دارند. نگارنده معتقد است عبارت بکار رفته مقنن همان رویه عملی پلیس ایران را نیز در بر می گیرد. درحالی که به نظر می رسد، روا و منطقی نیست که به بهانه پیشگیری، کشف و مبارزه با بزه و بزهکار حقوق همه مردم دستخوش تهدید های پیاپی و همیشگی و هوی و هوس افراد پلیس قرار گیرد و حقوق و آزادی های فردی و همگانی محدود یا سلب شود؛ بلکه باید کوشید تا در عین اینکه بزهکاران به کیفر می رسند، حقوق تک تک افراد ملت مصون و محفوظ بماند و کسی بدون وجود دلیل و مدرک کافی و صرفاً بخاطر سوءظن و گمان های بی پایه و اساس مورد تعرض و تفتیش قرار نگیرد. یک حقوقدانان انگلیسی معتقد است هرچند که در عمل اجرای این مقررات همراه با چالش بوده است زیرا در عین اینکه عبارت «ظن معقول» که در ماده یک اشاره شده ابهام دارد و تشخیص این ظن مشکل است تشخیص این ظن را نیز به مأموران پلیس واگذار نموده است در نتیجه کمیسیون سلطنتی دادرسی کیفری انگلستان که با هدف بررسی اختیارات پلیس به ویژه در زمینه تحقیقات راجع به جرم و حقوق متهم تشکیل شده (Emmerson B, 2012, p.133) برای تضمین رعایت ضوابط بازرسی، راهکارهایی مانند مطلع ساختن فرد توقیف شده برای بازرسی از دلایل و علل بازرسی، ثبت بازرسی توسط افسران پلیس و نیز نظارت افسران عالی رتبه پلیس بر نحوه بازرسی را ارائه کرد. (Sanders A, & Young, R., 2007, p72)

۳-۴. ضروت معین بودن موضوع مورد بازرسی در دستور بازرسی

موضوع مورد بازرسی باید در دستور یا حکم بازرسی صادره از ناحیه مقام قضایی

دقیقاً معین و مشخص شده باشد تا حریم خصوصی اشخاص تضييع نگردد. ماده ۵۶ ق.آ.د.ک مقرر داشته؛ «ضابطان دادگستری مکلفند طبق مجوز صادره عمل نمایند و از بازرسی اشخاص، اشیاء و مکان های غیرمرتبط با موضوع خودداری کنند.» از مجموع مقررات مطروحه در مواد ۱۷ الی ۲۳ قانون پلیس و ادله کیفری انگلستان نیز فهم می گردد که در مواردی که دادگاه مبادرت به صدور مجوز می نماید مکلف است موضوع بازرسی را معین نماید و پلیس نیز مکلف است صرفاً در حد ضروری اجراء نماید.

۳-۵. ضرورت رعایت احترام و کرامات انسانی و خودداری از انجام رفتار هتک کننده حرمت در بازرسی

برابر اصول ۲، ۳، ۴، ۹، ۲۲، ۳۷ و ۳۹ قانون اساسی ایران کلیه قوانین می بایست منطبق با موازین شرعی و کرامت و ارزش والای انسان باشد و حتی در صورت اثبات جرم نیز هتک حرمت و حیثیت فرد به هر صورت که باشد ممنوع است و هیچ مقامی حق ندارد آزادی های مشروع را هرچند با وضع قوانین و مقررات سلب کند و در ماده ۴ ق.آ.د.ک نیز تأکید شده؛ «اصل، برائت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سلب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت این اقدامات نباید به گونه ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند.» علیهذا نظر به عبارات و واژگان «هتک حرمت» و «حیثیت» بکار رفته در اصول ۲۲ و ۳۹ قانون اساسی می توان استنباط نمود که؛ ولو در مواردی که انجام بازرسی برابر قانون جایز دانسته شده، ضرورت دارد که این بازرسی با رعایت اصل مصونیت و احترام به کرامت انسانی و فارغ از هرگونه رفتار هتاکانه باشد. این معنا از ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر که در حقوق انگلستان حاکمیت دارد نیز فهم می گردد.

۳-۶. لزوم رعایت موازین شرعی و اخلاق اسلامی در حقوق ایران.

نظریه حاکمیت موازین شرعی بر کلیه قوانین و مقررات و امورات جامعه برابر اصول ۴ و ۲ قانون اساسی ضرورت دارد که؛ بازرسی بدنی با رعایت کامل موازین و شوون اسلامی انجام گیرد. برابر بند ۴ قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق

شهروندی کلیه ضابطان مکلفند در انجام وظایف قانونی خویش و برخورد با مردم، اخلاق و موازین اسلامی را کاملاً مراعات نمایند. از جمله این موازین لزوم رعایت کرامت انسانی؛ منع ایذاء، اذیت، تحقیر، ضرورت اکتفاء به متعارف، عدم توسل به زور مگر در صورت ضرورت، لزوم بازرسی دور از انظار عمومی است. مقنن انگلیسی نیز در بند ۹ ماده ۲ قانون پلیس و ادله کیفری به نحوی به این مهم اشاره دارد.

۳-۷. لزوم حضور متصرف مگر در صورت فوریت

به منظور حفظ حرمت و اجتناب از ورود صدمه بیشتر به حریم خصوصی اشخاص بازرسی باید در حضور متصرف یا ارشد حاضران و در صورت ضرورت با حضور شهود تحقیق صورت گیرد. در نتیجه اصل و فرض بر عدم جواز بازرسی در غیاب متصرف می باشد. هر چند این مهم در انشای قانون مغفول عنه واقع گردیده است. در حقوق انگلستان اگر بازرسی از خودرویی که مالک آن یا متصرف قانونی آن حضور ندارد ضرورت داشته باشد بازرسی در غیاب وی در صورت ضرورت جایز است و پس از بازرسی باید صورتجلسه ای حاوی نام مأمور بازرسی کننده و یگان خدمتی وی در خودرو قرار دهد تا به منظور دریافت خسارت احتمالی یا شکایت از بازرسی غیر قانونی در حداقل زمان به نزدیکترین مرجع بتواند رجوع نماید. (Ozin, Norton & Spivey 2006, p76&186&Stone, 2006, p7)

۳-۸. ضرورت محدودیت زمانی، مدت و تعداد دفعات با ۲۰ زرسی و اکتفاء به حداقل .

به منظور حفظ حریم خصوصی اشخاص و احتراز از سلب حقوق و آزادی های شناخته شده ی قانونی مقام صالح صدور مجوز باید مدت اعتبار مجوز و محدوده زمانی و تعداد دفعات بازرسی را قید نماید و در بازرسی به حداقل ها در نقض این حریم اکتفا نمود. در قوانین ایران حکمی که حضور متهمی را که مالک یا متصرف قانونی است در زمان تفتیش ممنوع ساخته باشد وجود ندارد.

۳-۹. تکلیف به رازداری

مقنن به منظور حفظ نظم عمومی و احقاق حقوق فردی و عمومی تحت رعایت شرایط قانونی اجازه ورود به حریم خصوصی افراد را به مأمورین و مقامات ذی صلاح داده

است و نتیجه بدیهی و اجتناب ناپذیر ورود به حریم خصوصی اشخاص بدون شک آگاهی و اطلاع از برخی جزئیات مربوط به زندگی خصوصی اشخاص می گردد، بنابراین به منظور حفظ حریم خصوصی اشخاص قانون در مقابل این اختیار، تکلیفی برای مجریان قانون بوجود می آید و آن رازداری و منع افشای مضمون و محتوای بازرسی است. (ماده ۴۰ و ۴۶ ق.آ.د.ک) و در صورت تخلف رفتار ارتكابی جرم خواهد بود. امام خمینی نیز در بند ۷ فرمان ۸ ماده ای بر این معنا تأکید دارند و می فرمایند: «و مؤکداً تذکر داده می شود که اگر برای کشف خانه های تیمی و مراکز جاسوسی و افساد علیه نظام جمهوری اسلامی از روی خطا و اشتباه به منزل شخصی یا محل کار کسی وارد شدند و در آنجا با آلت لهو یا آلات قمار و فحشا و سایر جهات انحرافی مثل مواد مخدره برخورد کردند، حق ندارند آن را پیش دیگران افشا کنند، چرا که اشاعه فحشا از بزرگترین گناهان کبیره است و هیچ کس حق ندارد هتک حرمت مسلمان و تعدی از ضوابط شرعیه نماید.» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۴۵-۱۴۱)

۳-۱۰. ضرورت اجتناب از ورود خسارت در زمان بازرسی و لزوم جبران خسارت و اجتناب از مزاحمت و اقدامات بی مورد.

ماده ۱۴۵ ق.آ.د.ک مصوب ۱۳۹۴ ایران و بند ۸ ماده واحده حقوق شهروندی ایران و ماده ۲ قانون پلیس و ادله کیفری انگلستان بر این معنا اشاره دارند.

۳-۱۱. تشریفات بازرسی خودرو در انگلستان

ملاحظه می شود ماده ۱ الی ۱۶ قانون پلیس و ادله کیفری مصوب ۱۹۸۴ گویای آن است که بازرسی وسایل نقلیه نظیر خودرو و بالگرد و هواپیما در دو حالت کلی صورت می گیرد؛

الف) فرضی که پلیس بدون اخذ مجوز حق بازرسی وسایل نقلیه را دارد. در این فرض علاوه بر ضرورت وجود دلایل معقولی دال بر توجه اتهام و ارتكاب جرم از ناحیه متهم احراز موارد ذیل نیز لازم است؛

۱- هرگاه خودرو مورد نظر در اماکن مسکونی باشد بازرسی در صورتی جایز است که؛ دلیل معقولانه ای وجود داشته باشد که محل قرار گرفتن خودرو محل سکونت مظنون نیست و همینطور محلی نیست که آن وسیله با اجازه صریح یا ضمنی صاحب

محل در آنجا قرار گرفته است.

۲- بازرسی ضرورت داشته و ممکن باشد.

۳- الزاماً دارای لباس فرم پلیس باشد و بدون لباس رسمی حق توقف و بازرسی ندارد.

۴- پس از متوقف نمودن خودرو نام خود، محل خدمت، دلیل و علت بازرسی و حکم خود را در موارد بازرسی جاده ای ارائه دهد. در غیر این صورت حق اقدام به بازرسی ندارد. مگر در جرایم تروریستی که ذکر نام افسر برای وی خطر دارد. در صورت عدم اجرای این ضوابط نه تنها ممکن است موجب بطلان ادله حاصله از بازرسی گردد بلکه تخطی شخص مورد بازرسی در برابر پلیس ترمرد محسوب نمی گردد. به عنوان نمونه در دو پرونده کیفری عدم رعایت مقررات بازرسی در مورد مطلع نساختن متهم از دلایل توقیف و بازرسی و اجتناب مأمور پلیس از معرفی خود و واحد پلیسی محل مأموریت موجب بی اعتباری ادله جمع آوری شده گردید (Ozin, Norton & Spivey, Iblid, p325).

۵- پس از بازرسی صورت جلسه ای تنظیم گردد که گویای مشخصات خودرو مورد بازرسی و مرجع بازرسی کننده و اینکه به نظر مأمور اگر خسارتی به خودرو وارد شده تصریح شود که به کدام یگان باید جهت مطالبه خسارت و اعتراض به بازرسی مراجعه نماید و یک نسخه از نتیجه حاصل از بازرسی را به فرد مالک خودرو در صورت حضور تسلیم نماید والا اگر ممکن باشد درون خودرو قرار دهد مشروط به اینکه موجب ورود خسارت به خودرو نگردد. در گزارش بازرسی هدف و دلیل بازرسی، تاریخ و زمان و مکان و نام مأمور بازرسی کننده و اینکه چه چیزی از بازرسی به دست آمده باید ذکر شود. البته در مواردی که پلیس بازرسی کننده از جمله پلیس های استخدام شده است که در برخی از شرکت ها استخدام شده و بازرسی خودرو را در زمان ورود و خروج انجام می دهد نیازی به تنظیم گزارش بازرسی و صورت جلسه نیست.

۶- شوونات شخص را حفظ نماید در نتیجه حق برهنه نمودن وی در اماکن

عمومی را ندارد و هرگاه بازرسی بدنی در حد عریان نمودن و با درآوردن لباس ضرورت داشته باشد این بازرسی باید در یک مکان غیر عمومی و مأمور همجنس با بازرسی شونده صورت گیرد. البته اشکال نظام انگلستان در عدم پیش بینی معیارهایی در زمینه الزام مأموران پلیس به ارائه برگه بازرسی به شخص مورد بازرسی است در نتیجه افسران پلیس تنها در صورت درخواست متهم موظف اند فرم را به وی تحویل دهند و در

مواردی که متهم از این حق آگاهی ندارد، الزامی به تحویل فرم احساس نکرده و آن را به وی تحویل نمی دهند. (Stone, Iblid, p74-76) در این راستا آموزش حقوق شهروندی و حقوق متهمان به ایشان می تواند راهگشا و مانع اجحاف و تضییع حق گردد. (Dixon, D, 1989,p203) همچنین بر اساس قانون عدالت کیفری و نظم عمومی ۱۹۹۴؛ مأموران پلیس با لباس شخصی نیز اختیار ایست و بازرسی عابران پیاده و یا وسایل نقلیه و صاحبان آنها را به دلیل حمل سلاح تهاجمی دارند. یک مأمور پلیس که به طور متعارف باور دارد ممکن است اتفاقات مهم خشونت آمیزی رخ دهد و در این گونه موارد عملیات پلیسی و ایست و بازرسی قادر به پیشگیری از چنین اقداماتی است می تواند برای یک موضوع خاص، حداکثر برای ۲۴ ساعت اجازه ایست و بازرسی دهد و مأموران پلیس برای ابراز ظن خود به افراد به افراد به ارائه دلایل نیاز ندارند و هر سلاحی که توقیف می نمایند را می توانند نگاه دارند. شخص متهم از دستور ایست و بازرسی نیز به حبس سه ماه و یا جزای نقدی محکوم می شود. (ویلن، ۱۳۹۱، ص ۱۷۹)

ب) ناظر به خارج از موارد فوق و نیز بازرسی های جاده ای است. در اینگونه موارد ضرورت دارد که ؛

۱- حکم بازرسی دوره ای حداکثر برای ۷ روز در یک منطقه صادر شود و باید به نحو پیوسته و مداوم و در زمانی معقول انجام گیرد. این حکم از ناحیه پلیس با درجه ریاست صادر می گردد. در این موارد نیز ضرورت دارد که بازرسی به جهت جرم با اهمیت قابل بازداشت و مستند به قرائن معقول که احتمال داده شود که شواهد و مدارک جرم کشف خواهد شد.

۲- بازرسی کلیه خودروها جایز است در صورتی که مبتنی بر اهداف ذیل باشد؛

الف) احراز شود که خودرویی حامل متهمی فراری و تحت تعقیب است و یا خودرو بدهی به دولت داشته باشد.

ب) خودرو حامل فردی که شاهد جرمی جدی یا با اهمیت و قابل بازداشت بوده باشد.

پ) خودرو حامل کسی که قصد ارتکاب جرم قابل بازداشت و با اهمیتی را دارد باشد و بنا به دلایل معقول پلیس باور داشته باشد که فرد مظنون در آن منطقه ای که بازرسی جاده ای به عمل می آید حضور دارد و احتمال دستگیری وی می رود.

ت) خودرو حامل کسی است که متهم به جرایم زیادی است.

۳- مأمور پلیسی که دارای درجه ریاست و بالاتر است کتباً اجازه بازرسی را صادر نماید. این مأمور نیز باید در صدور اجازه اهداف بالا را رعایت نماید. مگر در مواردی که شرایط اضطراری باشد که از ناحیه سایر پلیس ها نیز ممکن است.

۴- جرمی که به جهت آن بازرسی جاده ای صورت می گیرد از جرایم قابل بازداشت و با اهمیت باشد و احتمال معقول وجود داشته باشد که فرد تحت تعقیب در آن حوالی است.

۳-۱۲. بطلان دلیل ضمانت اجرای عدم رعایت تشریفات در انگلستان و خلاء قانون ایران.

ضمانت اجرای عدم رعایت تشریفات را باید در اصل مشروعیت تحصیل دلیل جستجو نمود. این اصل می طلبد تا به هنگام جمع آوری ادله، با احترام به حریم آنها، با حفظ اصل رازداری و گمنامی اشخاص و احترام به حق خلوت آن ها، حریم خصوصی شهروندان جامعه راپاس داریم تا ضمن صیانت از حقوق فردی و کرامت انسانی آنها، از مخدوش شدن و بی اعتباری ادله اکتسابی جلوگیری کنیم. (تدین، ۱۳۷۸ ص ۳۷) از حیث منطق حقوقی چنانچه عدم رعایت مقررات به اندازه قابل ملاحظه ای باشد دلیل حاصله نباید اعتبار داشته باشد. باین همه در مقررات ایران چنین الزامی دیده نمی شود. در واقع، قانونگذار ایران صرفاً به تعیین ضمانت اجرای کیفری در ماده ۵۸۲ ق.م.ا. بخش تعزیرات برای مأموران متخلف اکتفا کرده است. به این ترتیب تا وضع قانونی صریح در این زمینه نمی توان گفت که قاعده معتبر ناشناختن دلایل حاصله از طریق نامشروع در حقوق ما پذیرفته شده است. اما در حقوق انگلستان محدودیتی در تحصیل دلیل وجود ندارد و اصل بر آزادی تحصیل دلیل حاکمیت دارد، اما دلایل تحصیلی باید مبتنی بر اصل مشروعیت تحصیل دلایل باشد. برابر ماده ۷۸ قانون پلیس و ادله کیفری سال ۱۹۸۴ میلادی؛ «در هر مورد فرایند رسیدگی چنانچه دادگاه در یابد که با توجه به کلیه شرایط، از جمله شرایطی که دلایل جمع آوری گشته اند، پذیرش آنها اثر نامطلوبی بر منصفانه بودن دادرسی خواهد داشت، می تواند از قبول دلایلی که علیه متهم ارائه شده اند، خودداری کند.»

اما از آنجا که مقنن انگلیسی در ماده موصوف از واژه «می تواند» استفاده کرده به نحوی اختیار و آزادی عمل را به دادگاه داده تا مبتنی بر اوضاع و احوال قضیه و سوء نیت پلیس در تحصیل دلیل در خصوص اعتبار دادن به دلیل اخذ شده اتخاذ تصمیم نماید. هر چند «بار اثبات اینکه دلیل ارائه شده، اثر نامطلوبی بر منصفانه بودن دادرسی داشته، برعهده

وکیل متهم است.» (Sanders A, Young R, 2007, p635) رویه قضایی این کشور نیز در مجموع متمایل بر این نظر بوده که با احراز بد اندیشی پلیس در نقض عالمانه حریم خصوصی و تحصیل دلیل پیرو آن دلیل حاصله اعتباری ندارد. (Stone R., 1995, p4-6)

۴. هتک حرمت خودرو

شایع ترین و عمده ترین نوع رفتار ناقض حریم خصوصی خودرو در دو شکل زیر قابل تصور است.

الف) هتک حرمت به صورت فیزیکی و به شکل داخل شدن مادی به حریم خودرو به نحو غیر مجاز. ب) هتک حرمت به نحو غیر فیزیکی و بدون ورود مادی به شکل نظارت و مراقبت؛ به کار گماردن تجهیزات جاسوسی و کنترل و مراقبت بدون مجوز قانونی نظیر استفاده ی غیرمجاز از دستگاه ردیاب برای خودرو.

در اینکه چنین رفتارهایی می توانند آسایش و امنیت روانی افراد را مختل نمایند به نحوی که اشخاص احساس عدم امنیت و آرامش نمایند شکمی وجود ندارد؛ در نتیجه از نقطه نظر حقوقی و زیان مادی شاید بتوان به این مهم پاسخ مثبت داد و گفت که مرتکب دارای مسوولیت مدنی است؛ کما اینکه چنین رویکردی در حقوق انگلستان در پیش گرفته شده و فرد از حیث مدنی بواسطه ارتکاب یک شبه جرم مسوول است. البته دعوی مزاحمت خصوصی در این کشور کاربرد محدودی در حمایت از حریم خصوصی در برابر فعالیت های نظارتی دیگران دارد و تنها از مالک اموال غیرمنقول حمایت می کند و شامل سایر ورودها نمی گردد. (Younger Report, ibid Appendix 1 para. 18) لیکن از نقطه نظر رویکرد حمایتی کیفری پاسخ به نحو کلی بی شک منفی است و هر دو کشور چنین رفتارهایی را برغم دارا بودن آثار سوء و زیان بار اجتماعی که دارند در خور حمایت کیفری ندانسته اند. لیکن به جهت تأثیر سوء کاملاً ملموس و وجود انگاره های شرعی و قبح بالای اخلاقی برخی از این رفتارها در پیش گرفتن رویکرد حمایتی کیفری در این زمینه کاملاً محسوس است. زیرا دست کم از حیث آثار سوء و زیان بار و انگاره های جرم انگاری بین دو رفتار ورود غیر مجاز و به عتف به داخل خودروی اشخاص و منزل اشخاص تفاوت قابل ملاحظه ای مشاهده نمی گردد که مقنن ورود به

منزل را جرم انگاری نموده و در خصوص خودرو سکوت نموده است.

اما در خصوص اینکه آیا نصب دستگاه ردیاب و تعقیب مظنون منجر به از دست رفتن حریم خصوصی خواهد شد و آیا مداخله ی فیزیکی در اموال متهم نقض حریم خصوصی افراد محسوب می شود یا خیر و اعتبار دلایل به دست آمده چگونه است قانون ایران سکوت دارد. از ماده ی ۴۳ و ۴۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۴ می توان استنباط نمود که پلیس در هر حال به منظور نصب دستگاه ردیاب مکلف به اخذ اذن و مجوز از مقام قضایی است. لیکن هرگاه بدون اخذ مجوز مبادرت به نصب ردیاب شده باشد این مقدار از رفتار که خودرو شخص را در اماکن عمومی در حال تردد تحت نظر گرفته اند نمی توان مصداق نقض حریم خصوصی دانست. زیرا در هر حال خودرو در محیط عمومی در حال تردد بوده است مگر نصب دستگاه همراه با ورود به خودرو باشد. زیرا چنین اقدامی می تواند نوعی اقدام تحقیقاتی بدون بازرسی محسوب گردد. از نظر حقوق انگلستان نصب این دستگاه مستلزم اخذ مجوز قضایی پیش از نصب است و اگر به دلایل معقولی مقامات محلی یا فدرال معتقد شوند فردی درگیر فعالیت جنایی است، آنها به راحتی می توانند حکمی را کسب کنند که به آنها امکان می دهد یک سیستم ردیابی GPS بر روی ماشین آن فرد قرار داده شود. (<https://www.tracking-system.com>) رویه قضایی نیز مخفی کردن ردیاب GPS در یک خودرو، را نقض حریم خصوصی نمی داند. (<https://www.dailydot.com> & <https://www.techdirt.com/articles>)

نتیجه گیری

آنچه از متون حقوقی . منطق حق. ق و کلام امام (ره) و برخی فقهاء استنباط می گردد آن که؛ خودرو قلمرو و محدوده ی اختصاصی مادی، شخصی و سری اشخاص است که برای عموم آشکار نبوده و به حکم قاعده تسلیط و به دلالت عرف و عقل سلیم در این محدوده فرد از آزادی معقولانه ای برخوردار بوده و فارغ از بازخواست حقوقی و کیفری است در نتیجه دارای حریم خصوصی است و احترام به این حریم ایجاب می نماید که هرگونه هتک حرمت آن ممنوع باشد مگر به حکم قانون. از اندیشه های امام

(ره) خصوصاً فرمان ۸ ماده ای ایشان می توان این معنا را استنباط نمود و از جمله موارد قانونی بازرسی خودرو است که رویکرد مقنن انگلیسی از حیث پرداختن به جزییات و تعیین ضمانت اجرای بطلان دلیل نامشروع در مقایسه با ایران که رویکردی غیر شفاف را در پیش گرفته از حیث احترام به حریم خصوصی مناسبتر است و برغم آنکه اجازه بازرسی بدون مجوز را داده بواسطه ارائه معیارهای منصفانه و نیز بیان ضوابط جزیی تر از حیث حفظ حقوق فردی و حریم خصوصی رویکردی مثبت تر می باشد. هرچند در دادن اختیارات به پلیس به منظور بازرسی دست و دل‌باز است؛ رویکردی که به سادگی در عمل قادر به نادیده گرفتن حریم خصوصی است. هرچند که سعی نموده با پیش بینی بی اعتباری دلیل مأخوذه با اثبات سوء استفاده پلیس از اختیارات جبران مافات نماید. آنچه مسلم اینکه برغم قانونگذاری حاضر از ناحیه مقنن ایران و برغم لزوم اخذ مجوز و عدم جواز بازرسی در موارد تردید، بواسطه فقدان ضمانت اجرای شایسته و بایسته در عمل نقض حریم خصوصی اشخاص در این حوزه بسیار صورت می گیرد. شکل دیگر هتک حرمت ورود غیر مجاز به خودرو است که در هر دو کشور مورد حمایت کیفری قرار نگرفته لیکن آن چه از فرمان امام خمینی (ره) و انگاره های شرعی استنباط می گردد احترام به حفظ حریم اشخاص می طلبد که تدبیر مناسب در این مورد اتخاذ شود. رهگیری خودرو با نصب ردیاب نیز در حقوق هر دو کشور نقض حریم خصوصی محسوب نشده است.

یادداشت‌ها

1. Car inspection

۲. در تایید این دیدگاه نگاه کنید به رأی هیأت عمومی دیوان عدالت اداری مذکور در شماره ۱۶۴۷۶-۷۰/۶/۳۱ روزنامه رسمی در مقام ابطال بخشنامه شماره ۴۰۲/۰۱/۱۷۹/۱ - ۷۹/۴/۱۱ اداره کل قوانین و امور حقوقی نیروی انتظامی در خصوص جواز بازرسی خودروهای عبوری از مسیر گلوگاه ها و مکان های ایست درجرائم غیر مشهود بدون کسب اجازه مخصوص از مقام قضایی .

3. Police and criminal evidence Act (1984).

منابع

- اصلانی، حمیدرضا، ۱۳۸۴، *حقوق فناوری اطلاعات*، تهران؛ میزان با همکاری فناوری اطلاعات ریاست جمهوری، چاپ اول.
- انصاری، باقر، ۱۳۸۶، *حقوق حریم خصوصی*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ اول.
- تدین، عباس، ۱۳۷۸، *تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری*، تهران، میزان، چاپ اول.
- خمینی، روح‌الله، ۱۳۸۹، *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی (س) تهران، موسسه تنظیم، نشر آثار امام خمینی (ره) دوره ۲۲ جلدی، چاپ پنجم.
- خمینی، روح‌الله، ۱۳۷۸، *ولایت فقیه، حکومت اسلامی*، تهران، موسسه تنظیم، نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ اول.
- رحمدل، منصور؛ زمستان ۱۳۸۴، حق انسان بر حریم خصوصی، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، شماره ۷۰،
- زند، محمد رضا، ۱۳۸۳، ۴۳۲ *نکته از قانون اصلاح قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب*، نشر اشراقیه، تهران، چاپ اول.
- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۱، *مجموعه نشست‌های قضایی مسائل آیین دادرسی کیفری*، دفتر تحقیقات و پژوهش‌های قضایی، تهران، چاپ اول.
- ویلمن، جان، ۱۳۹۱، ترجمه کتاب Brown, GCSE Law *گواهی نامه عمومی آموزش سطح دو حقوق*، مترجم محبوبه منفرد و امیر حسین جلالی فرهانی؛ انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- Clayton G, 2016, Text book on immigration and asylum law, 7th ed, New York, Oxford university press.
- Dixon, D, Bottomley, A, Coleman, C, Gill, M, & Wall, D, 1989, "Reality and rules in the construction and regulation of police suspicion", International Journal of Sociology of Law, Vol. 17 (2),
- Emmerson B, Ashworth A, Macdonald A, 2012, human rights and criminal justice. 3th ed. London: Sweet and Maxwell
- Karanja SK, 2008, Transparency and Proportionality in the Schenge Information System and border control cooperation. Leiden, Martinus nijhoff publishers.
- Kleijkamp GA, 1999, Family life and family interests. 1th published. London: Kluwer law international.
- Stone R. 1995, Exclusion of evidence under section 78 of the police and criminal evidence Act: practice and principle, p4-6. Web journal of current Legal, issue , (<http://webclinical.ac.uk/articles3/Stone3.html>,
- Stone, R, 2006, Textbook on civil liberties and human rights, Oxford, Oxford University Press.
- Sanders A, & Young, R, 2007, Criminal justice, London, Butterworth, Oxford university press,
- Police and criminal evidence Act (1984).

Ozin,P.,Norton,H,& Spivey,P.,PAC,E2006,A practical guide to the Police and Criminal Evidence Act1984, Oxford ,Oxford University Press.

<https://www.tracking-system.com>

<https://www.dailydot.com>

<https://www.techdirt.com/articles>

<http://namnak.com>

<https://www.vajehyab.com>

